

UDK 82.09-13:821.163.42.09- 1Relković M. A.
Ana Elaković-Nenadović
Filološki fakultet Univerziteta u Beogradu
aelakovic@yahoo.com

Snežana Božanić
Filozofski fakultet Univerziteta u Novom Sadu
sbozanic5@gmail.com

DUBROVAČKI PEJZAŽ I SLIKE BAROKNOG DUBROVNIKA U DUČIĆEVOJ NARATIVNOJ I METAFIZIČKOJ POEZIJI

U radu nameravamo ispitati sintezu Dučićevog doživljaja mediteranskog sveta, pre svega, Dubrovnika i dubrovačkog zaleda iz kojeg je potekao i sa kojim je ceo svoj život bio neraskidivo povezan. Naše istraživanje će se zasnivati na hipotezi, da za pravilno razumevanje Dučićevog lirskog opusa, nije dovoljno samo sagledati njegove formalne i sadržinske osobenosti, već je potrebno napraviti jedan temeljan i sveobuhvatan uvid u sve aspekte Dučićevog duhovnog razvoja i literarnog angažmana. To bi, pre svega, podrazumevalo jasno definisanje kulturnoistorijskog ambijenta Dučićevog vremena i prostora u kojem je živio i delovao. U svrhu našeg istraživanja, analiziraćemo dva tematski različita Dučićeva pesnička ciklusa: *Jadranske sonete* i *Dubrovačke poeme*. Analizom pejzažnih motiva i prizora iz baroknog Dubrovnika koji se pojavljuju u pomenutim pesničkim ciklusima, definišaćemo njihovu ulogu i značaj za verodostojnu interpretaciju Dučićevog doživljaja mediteranskog sveta u njegovoj metafizičkoj i narativnoj poeziji.

Ključne reči: Mediteran, *Jadranski soneti*, *Dubrovačke poeme*, lirski pejzaž, metafizika

In this article we intend to examine the synthesis of Dučić's experience of the Mediterranean world, above all of Dubrovnik and the Dubrovnik hinterland, from where he comes and to which his whole life has been closely linked. Our research will be based on the hypothesis that, in order to understand Dučić's lyrical opus correctly, it is not enough to consider only the characteristics of its form and content, but also to gain serious and comprehensive insights into all aspects of the poet's spiritual development and literary engagement. First of all it is important to define cultural-historical atmosphere of the time and space in which Dučić's has lived and worked. For the purpose of our research, we will analyze two thematically diverse poetic cycles by Dučić: the *Adriatic Sonnets* and the *Dubrovnik Poems*. Through their landscape motifs and scenes from Baroque Dubrovnik, we shall determine their roles in interpreting Dučić's experience of the Mediterranean world in his metaphysical and narrative poetry.

Keywords: Mediterranean, *The Adriatic Sonnets*, *The Dubrovnik Poems*, lyrical landscape, metaphysics

Po Fernanu Brodelu, Mediteran je »stalno susretanje prošlosti i sadašnjosti, taj prelaz koji se ponavlja iz jednog u drugo poput resitala što ga vode dva čista glasa« (Brodel 1995: 9). Naglašavajući istorijsku i kulturnu slojevitost mediteranskog podneblja, Brodel njenu suštinu vidi prvenstveno u postojanju »tri kulturne zajednice, tri ogromne i žilave civilizacije, tri glavna načina mišljenja, verovanja, ishrane i pića, življenja [...] Uistinu tri čudovišta uvek spremna da pokažu zube, tri ličnosti čija je sudbina beskrajna« (Brodel 1995: 92).¹

Ova poslednja Brodelova definicija Mediterana je, u stvari, i realnost Dučićevog vremena² i geografskog određenja, jer je upravo područje Dubrovnika, dubrovačkog zaleđa i Boke Kotorske u kulturnom pogledu, predstavljalo jedinstvo suprotnosti koje se oseća i do dana današnjeg. Stoga, ovo područje Mediterana možemo posmatrati kao mesto susreta, ukrštanja i prožimanja triju kultura: pravoslavne, katoličke i islamske. Ovo brodelovsko poimanje Mediterana, u stvari, predstavlja odgovor na naše pitanje, šta u stvari za Dučića predstavlja Dubrovnik u njegovom mediteranskom poimanju sveta, iskazan kroz sadržinu i formu njegovog mediteranskog stiha? Na jednom mestu u svom eseju posvećenom literarnom delu Iva Vojnovića, Dučić nam daje svoju kratku, ali jezgrovitu definiciju ovog grada: »Dubrovnik je uvek bio grad a ne rasa; *polis* a ne *genos*. Dubrovčanin nije nikad dozvoljavao da ga zovu Dalmatincem, a kamoli Hercegovcem« (Dučić 2008: 22). Dučić ovde jasno definiše društveno-istorijski kontekst u kojem se razvijao i opstajao ovaj jedinstveni mediteranski grad koji, poput Venecije, »ljubomorno čuva svoju ličnost od celog ostalog evropskog sveta« (Dučić 2008: 15). Po Dučiću, obe ove jadranske republike bile su nepristupačne za svoju »nacionalnu rasnu pozadinu« i ta njihova »usamljenost« izgledala je kao oličenje »egoizma, ksenofobije, i skoro mizantropije« (Dučić 2008: 14). S druge strane, obe ove republike su proživle svoj »hiljadugodišnji državni život, sa podjednakom mudrošću i slavom« (Dučić 2008: 14). Ova dva mediteranska grada su, po Dučićevom mišljenju, imala dovoljno »genija« da stvore svoje kulturno delo, svoj »tip« čoveka i svoje posebne »dijalekte narodnog jezika« (Dučić 2008: 14–15). I upravo su ova kulturološka obeležja pomenutih gradova, po našem mišljenju, bila od suštinskog značaja za formiranje Dučićevog mediteranskog doživljaja sveta u njegovoj narativnoj i metafizičkoj poeziji. Specifičnost dubrovačkog podneblja, oličena u njegovom ljubomornom čuvanju tradicije, običaja i mentaliteta grada, na neki način je dala Dučiću povoda da u Dubrovniku vidi, pre svega, sve odlike jednog univerzalnog, katoličkog, ali ne i strogo nacionalno definisanog mediteranskog

¹ Gorepomenuto brodelovsko poimanje mediteranskog kulturološkog i istorijskog podneblja veoma je bitno za naše promišljanje o Dučićevom odnosu prema vremensko-prostornoj dimenziji unutar njegovog poetskog stvaralaštva. Ovde se možemo nadovezati na Bahtinovo određenje pojma hronotopa kao »suštinske uzajamnosti vremenskih i prostornih odnosa onako kako su oni umetnički dati u književnosti«.

² Ovde moramo napomenuti da je vreme Dučićevog literarnog i diplomatskog delovanja bilo doba velikih društvenih i istorijskih previranja. Dučić je rođen 1874. godine u Trebinju, dakle, samo godinu dana pre podizanja Hercegovackog ustanka protiv vlasti Osmanlija, u kojem je život izgubio i njegov otac Andrija. Silaskom Otomanske imperije sa istorijske pozornice ovog dela Balkana, 1878. godine, odlukom Berlinskog kongresa, na političku scenu stupa Austrougarska monarhija, pod čijom će se vlašću u narednih trideset godina naći i Dučićeva rodna Hercegovina. 1899. godine Dučić napušta Mostar i odlazi na studije u Ženevu. To je ujedno i novi period Dučićevog životnog i profesionalnog puta, koji će biti ispunjen brojnim putovanjima i diplomatskim misijama u Kairu i širom tadašnje Evrope. Dučić je bio savremenik Balkanskih ratova i Prvog svetskog rata, dok ga je Drugi svetski rat zatekao u Americi, gde je i umro 1943. godine.

grada. Pejzažni i običajni kolorit ove drevne jadranske republike, bio je nepresušno vrelo Dučićeve poetske snage i inspiracije.

Analizirajući Dučićeve pesme koje su po svojoj tematici mediteranskog karaktera (*Jadranski soneti*³ i *Dubrovačke poeme*⁴), možemo se složiti sa mišljenjem Milana Kašanina koji ovog pesnika karakteriše kao »izrazito mediteranskog čoveka latinske kulture«, kojoj je očigledno bio podložan (Kašanin 1968: 329). Ovaj momenat latinskog uticaja, tj. uticaja katoličanstva na Dučićevu religioznu svest, možemo posmatrati kao zasebnu temu vrednu istraživanja. Možda bismo ovaj problem mogli sagledati sa dva aspekta. Jedan je poimanje katoličanstva na području Dubrovnika, koje je u to vreme, u izvesnoj meri, još uvek imalo svoju izvornu formu, sadržanu u privedu *catholicus*, u prilog čemu služi i postojanje značajnog broja Srba katolika na ovom području.⁵ Drugi aspekt predstavlja činjenica da pesnikovo detinjstvo nije bilo prožeto nekim dubljim religioznim vaspitanjem. Naime, Dučić veru otkriva tek kasnije prilikom svojih putovanja u Egipat i Palestinu, o čemu nam svedoči njegovo *Pismo iz Palestine*.⁶

Dučić je očigledno neko čija je duhovnost i pesnički senzibilitet formiran u zaleđu Dubrovnika i u jadranskom kulturnom ambijentu. Mediteran je nastavio da živi u Dučiću i kasnije, kroz njegove pesme, koje su velikim delom inspirisane helenskom i latinskom kulturom, pre svega, Grčkom, Italijom i Francuskom. Dučić je bio fasciniran dostignućima antičke književne i duhovne tradicije, koja nije bila samo podloga za njegovu erudiciju, već je postala i sastavni deo njegovog kritičkog promišljanja o čovekovoj zbilji i svrsi njegovog ovozemaljskog postojanja.

Ako bismo pošli korak dalje u našem pokušaju razumevanja Dučićevog mediteranskog poimanja sveta, oličenog u običajnom i pejzažnom koloritu tadašnjeg Dubrovnika i njegovog zaleđa, ne bismo smeli zaobići tradiciju tumačenja književnosti uticajem podneblja, poteklu od Montesjkje⁷. Ovde se možemo osvrnuti na *Intertekstualna istraživanja* Jelene Novaković, koja upravo daje pregled različitih tradicionalnih shvatanja i poimanja mediteranske filozofske i književne tradicije, počevši od već pomenutog Montesjkjea, preko »kritičkog sistema Hipolita Tena zasnovanom na rasi, sredini i vremenu kao determinišućim faktorima u stvaralačkom procesu«, potom nezaobilaznog

³ *Jadranski soneti* predstavljaju ciklus od trinaest soneta, prvi put su pojavili u časopisima iz 1900. i 1901. godine, dok su u svojoj konačnoj verziji objavljeni u *Sabranim delima* iz 1929. godine.

⁴ Ovaj Dučićev pesnički ciklus sastoji se od devet narativnih poema i nastao je između 1902. i 1911. godine.

⁵ Ovakvo shvatanje katoličanstva kao univerzalne vere provejavalo je i kroz Dučićevu, pre svega, prozno delo.

⁶ Dučićev religiozni univerzalizam, kao i okrenutost ka antičkoj kulturnoj i književnoj tradiciji ogleda se i u ovom njegovom putopisu, gde on govori o osećanju hrišćanskog ideala prisutnog kod Srba, čije istorijsko nasleđe hrišćanstva podrazumeva »pravoslavje grčkih otaca koji su u njega uneli vedrinu grčke mudrosti i životnu radost helenske ideje o odnosima neba i zemlje«, prosvetljenu »čistotom odnosa između vernika i države [...], između opšteg i ličnog« . (Dučić 1999: 303–04)

⁷ Tako Montesjkje u četrnaestoj knjizi svog dela *O duhu zakona* navodi sledeće: »Ako je istina da se čudi i strasti srca potpuno razlikuju u raznim podnebljima, zakoni moraju da odgovaraju kako različitosti tih strasti tako i različitosti tih čudi« (Montesjkje 2011: 183). Sličnim principom se u kreiranju svog *Imovinskog zakonika* rukovodio i Valtazar Bogišić, koji je smatrao da je pomenuti zakonik moguće približiti narodu jedino putem sofisticiranog praćenja narodnog duha i narodnog govora (v. Bogišić 2004: 117).

Pola Valerija i njegove interpretacije tzv. »neuporedive vitalnosti« mediteranskog sveta, pa sve do Žana Grenijea i »južnjačke«, tzv. solarne misli iz Kamijevog *Pobunjenog čoveka* (Novaković 2014: 159–62).⁸ Prema Jeleni Novaković »mediteranski topos izražava pre svega određeni mentalitet i određeni odnos prema svetu usmeren ka njegovoj sunčanoj strani« (Novaković 2014: 77). Dakle, naše je mišljenje da je Dučićeva poezija oličena u dubrovačkom pejzažnom koloritu, u stvari, utemeljena na njegovoj pripadnosti ovom podneblju i mentalitetu⁹ i da predstavlja odraz ličnog doživljaja krajolika iz kojeg potiče. Taj njegov lični doživljaj prostornog pejzaža uzdignut je na jednu višu, metafizičku ravan u vidu metafizičkog stiha u koji se slivaju sve Dučićeve impresije, emotivni naboji i čulno-iskustveni doživljaji mediteranskog prirodnog ambijenta. Slike dubrovačkog krajolika duboko su urezane u Dučićeva sećanja iz detinjstva. U svom *Pismu sa Jonskog mora*, Dučić evocira uspomene koje ga vežu za njegove prve susrete sa dubrovačkom obalom: »Još nosim u pameti sve male zatone po našoj dubovačkoj obali kuda sam tumarao detetom. Silazio sam u vodu s prvim zrakom sunca, da se vratim kući tek kad me otud otera noć ili oluja« (Dučić, 2009: 38). Iz ovog Dučićevog svedočanstva o ranom prisustvu mora u njegovom životu, možemo zaključiti da njegova opčinjenost morem i sunčevom svetlošću datira još od ranih dana i da su sunce i more kao centralni mediteranski motivi našli svoje mesto, ne samo u Dučićevom pesničkom, nego i u proznom, pre svega, putopisnom delu.

Jovan Hristić, u svojim *Izabranim esejima*, govoreći o Mediteranu i mediteranskoj inspiraciji srpskih pesnika koji nisu Mediteranci po svom poreklu, navodi da je Mediteran za njih ponovno »otkrivanje lepote i čulnosti koju smo zaboravili u hiperborejskim podnebljima zime i magle«, i dalje navodi:

Kada se obraćamo Mediteranu, obraćamo mu se ne samo kao podneblju lepote i čulnosti nego i kao podneblju u kojem imamo najviše prilike da obnovimo svoju vezu sa konkretnim, sa materijom kojoj u modernom pesništvu – i u modernom načinu razmišljanja uopšte – preti opasnost da izvetri u simbol i apstrakciju (Hristić 2005: 110–11).

Ako bismo napravili paralelu u tematskom pogledu između *Jadranskih soneta* i *Dubrovačkih poema*, moglo bi se primetiti da *Jadranski soneti* za razliku od pomenutih poema, predstavljaju Dučićevu auditivnu i vizuelnu percepciju mediteranske prirode, čija je metaforizacija dosegla svoje najviše domete upravo u Dučićevom metafizičkom stihu. *Dubrovačke poeme*, opet, predstavljaju ne samo jedan od Dučićevih najuspešnijih pesničkih ciklusa, već i živu sliku o običajima i životu baroknog Dubrovnika. Kašanin ih karakteriše kao izuzetne po motivima, sa velikim prisustvom naracije i ilustrativnosti,

⁸ Jelena Novaković, takođe, iznosi i interesantno zapažanje gospođe de Stal koja u svojoj knjizi *De la littérature considérée dans ses rapports avec les institutions sociales* (1800) naglašava uticaj religije, običaja i zakona na književnost, objašnjavajući pritom njenu raznolikost različitim klimatskim uslovima. Po ovoj autorki, pesnici sa juga su »više zaokupljeni zemaljskim radostima, a oni na severu bolom i melanholijom, podstaknuti mračnom i maglovitom klimom« (Novaković 2014: 160).

⁹ Po Z. Konstantinoviću, sistematsko istraživanje mentaliteta u književnosti se odvija na dva nivoa: »sa stanovišta celovitog osvetljavanja književnog polja kao prostora u kome je stvarao pisac i koji je određen mentalitetom sredine« i »sa stanovišta mentaliteta koji se pojedinačno ogleda u likovima i u odnosima među ljudima onako kako ih je pisac oblikovao« (Konstantinović 2006: 14).

i ističe da one »svojom materijom nisu manje za gledanje nego za slušanje« (Kašanin 1968: 337).

Dučić ovde nakratko napušta prirodu kao svoju osnovnu poetsku inspiraciju i veoma poletnim stilom daje sliku efemernog života dubrovačke vlastele, iz kojeg provejava gore pomenuti latinski, pre svega, rekli bismo, venecijanski duh, vešto uklopljen u lokalni običajni kolorit starog Dubrovnika. Interesantna su Dučićeva zapažanja i promišljanja o tzv. »dvostrukom poretku« tadašnjeg dubrovačkog stanovništva, tačnije, prožimanja romanskog i slovenskog elementa, koji se stalno osećao »kroz duh i kroz tvorevine ovog grada« (Dučić 2008: 30). To dvostruko nacionalno poreklo je razvilo specifičan psihološki tip dubrovačkog građanina koji se, po Dučiću, nije mogao pronaći nigde osim u Dubrovniku (Dučić, 2008: 30).¹⁰

U pesmi koja nosi naslov »Dubrovačko vino« interesantan je prikaz gospođice Ane de Doce, koja »već seda, / čuvena sa strogih vrlina i tona, / Okružena jatom dama, pripoveda / Jednu plavu priču iz Dekameronu« (Dučić 1982: 244). Dučić ovde uvodi *Dekameronu*, tj. jednu bokačovsku atmosferu koja, iako *a prima vista*, suprotna religioznim uverenjima ove sredine, u suštini korespondira sa mentalitetom i istorijom svakodnevnog života i kulturnog ambijenta Dubrovnika, sličnog italijanskim gradovima-državicama.

Neki od autora, poput Matoša, zameraju mu na nedoslednosti prikaza pojedinih scena iz dubrovačkog baroknog života, poput valsa u »Dubrovačkom madrigalu«. Matoš ukazuje da je ova vrsta plesa »izvan nemačkih provincija prisutna tek sredinom devetnaestog veka« (Matoš 1977: 320). Takođe, za prikaz gospodina Bartolea, vlastelina sa Posata, u »Dubrovačkom pastelu«, Matoš kaže da ne veruje da su u starom pobožnom Dubrovniku mogli »vjekovati takvi junaci« (Matoš 1977: 320), verovatno aludirajući na poslednja dva Dučićeva stiha: *Gospođo kontesa, noćas ... kad sve zaspe, / Doći ću. Addio, cara. Bartoleo*«. Naše je mišljenje da gore pominjana nedoslednost u prikazu pojedinih slika iz dubrovačkog života, nije nedostatak Dučićevog nepoznavanja kulturnoistorijskog ambijenta baroknog Dubrovnika,¹¹ već je ona proizvod Dučićevog

¹⁰ Ovde bi bilo interesantno pomenuti jedno zapažanje Rebeke Vest, koja u svojoj knjizi *Crno jagnje i sivi soko*, doživljava Dubrovnik kao jedinstveni »slovenski eksperiment«, smatrajući ga »primerom složenosti istorije« (Vest 2008: 182).

¹¹ Ovde se pozivamo ponovo na Brodela koji piše da »svet koji je grad stvorio nadzire život građana, oblikuje im misli, ponašanje i umetnost«. Ova uloga »matrice deluje čak i kada je reč o filozofiji i religiji: način na koji filozofi shvataju prirodni svet, njegov nastanak i ravnotežu uslovljen je gradom i njegovim posebnim poretkom« (Brodela 2007: 301). Interesantno je razmišljanje Aleksandra Jerkova koji u svom radu *Smisao Mediterana*, njegov smisao otkriva upravo u davanju prednosti Ateni Paladi i maslini »na kojoj se zasniva mediteranski život umesto Ateni Niki, koja nameće snagu života oličenu u pobedi nad suparnikom. Mediteranska vizija života je, po ovom autoru, život zasnovan na politički skromnoj osnovi jedne biljke, a ne život zasnovan na društvenoj privlačnosti i moći pobedničkog mentaliteta« (Jerkov 2013: 30).

mediteranskog nadahnuća inspirisanog običajnim koloritom ovoga grada.¹² Tim pre, ako imamo u vidu njegov predani i prilježni istraživački rad na monografiji o grofu Savi Vladislaviću Raguzinskom,¹³ kao i njegove putopise koji obiluju verodostojnim istorijskim i drugim značajnim podacima, gde je takođe, prisutan Mediteran, ali u jednom drugačijem formalno sadržinskom okviru.¹⁴

Naš je stav da Dučićeva osnovna intencija nije bila kulturnoistorijska verodostojnost prikaza dubrovačkih »slika i prilika«, već prikaz stanja duha jedne epohe, duha proisteklog upravo iz prožimanja različitih mediteranskih kultura i običaja na ovom području. Njegova slika baroknog Dubrovnika se kreće od uzvišenog tona u prikazu jednog bala na kneževom dvoru, preko portreta uglednih predstavnika dubrovačke vlastele, poklisara, potom prizora dubrovačkog karnevala na Stradunu, pa sve do portreta ljudi koji su učestvovali u svakodnevnom životu jedne relativno male mediteranske sredine. To je prikaz jednog grada sa izuzetnom kulturom i tradicijom, autentičnom vlastelom prikazanom sa svim vrlinama i manama, o čemu nam i svedoči bogata arhivska građa. Ovde se može videti izvesna doza divljenja i poštovanja prema, pre svega, kulturnom ambijentu starog Dubrovnika, gde pesnik svoja trenutna raspoloženja i nadahnuća prenosi u jedan drugi vremenski okvir, za njegov poetski izraz, možda prikladniji od onog u kojem on trenutno obitava. Ovde, pre svega, mislimo na period sveopšte dekadencije prisutne u tadašnjem Dubrovniku, koji se sada nalazi pod vlašću Austougarske monarhije, i čije stanovništvo postaje duboko svesno da je samostalnost ovog grada zauvek izgubljena. U već pomenutom eseju iz Dučićeve knjige *Moji saputnici*, posvećenom Ivu Vojnoviću, Dučić lamentira nad izgubljenom slobodom dve slavne jadranske republike, Dubrovnika i Venecije, koje su doživele identičnu sudbinu, potpavši pod Napoleonovu vlast. Zastava svetog Vlaha je, po Dučiću, »pala sramno, bez odbrane, bez ponosa, pod sumnjivim kompromisom« (Dučić 2008:15).

O dekadenciji, ne samo starog Dubrovnika, već i svih ostalih mediteranskih gradova, svoj stav iznosi i Predrag Matvejević u svom *Mediteranskom brevijaru* gde navodi da »mediteranski gradovi žive od uspomena, da im je prošlost važnija od sadašnjosti, a da im se budućnost oslanja na dane koji su protekli prije nego na one što teku« (Matvejević 2007: 22). Upravo je priroda Dučićevog solarnog, metafizičkog i narativnog stiha

¹² Ovde navodimo zapažanja Dunje Fališevac koja u svojim *Slikama staroga Dubrovnika* navodi da se: »već u počecima civilizacije grad doživljava kao živi organizam, kao simbol s naglašenim duhovnim značenjem, pa će u umjetničkim djelima često biti junak, središnje mjesto koje određuje događaje i radnju, centripetalna sila koja djeluje na živo i neživo u svojoj okolini« (Fališevac 2013: 281). Možemo reći, da i Dučić na sličan način doživljava i interpretira važnost grada kao književnog junaka i »centripetalne sile koja djeluje na sve živo i neživo u svojoj okolini«.

¹³ O ovome svedoči Zlata Bojović u knjizi *Stari Dubrovnik u srpskoj književnosti*: »Dučić je od prve zamisli nesumnjivo znao da je rad na monografiji podrazumevao obiman posao. Počeo je da ga obavlja obuhvatno i strpljivo, upoznavanjem raznovrsne domaće, ruske, italijanske, grčke, nemačke, rumunske, kineske i druge literature o vremenu Save Vladislavića« (Bojović 2010: 120–21).

¹⁴ Na primeru njegovih *Jadranskih soneta* i *Dubrovačkih poema* jasno se očituje pojam vremena kao metafizičke kategorije, u onom smislu kako ga poima i sam Hajdeger, dakle, vreme kao manifestacija celokupne ljudske egzistencije, odnosno jezik kao »kuća bivstvovanja«.

sazdana od neprestanog dijaloga sa različitim epohama u kojem preovladava pesnikova okrenutost prema prošlim vremenima. U Dučićevim pesmama koje su po svojoj tematici mediteranskog karaktera, pre svega, se očituje prisustvo dvostruke temporalnosti i narativne anahronije koji korespondiraju sa sadržinskim okvirom njegovog poetskog opusa. Naime, za Dučića je pojam vremena u funkciji izražavanja njegovih trenutnih osećanja i poetske intencije, koja se očituje, bilo u pesnikovom poetskom doživljaju prirode, ontološkoj zapitanosti o smislu života ili, pak, u njegovom promišljanju o duhu vremena u kojem on živi. Dučićeva osnovna pesnička intencija u poemama je bilo isticanje okrenutosti punoći života, tj. rešenosti da se, ničeovski govoreći, životu kaže *da* a ne, *ne*. U svojim *Dubrovačkim poemama* Dučić pokušava da oživi tadašnji etosni momenat starog Dubrovnika, mentalitet i otmenost njegovih građana, koji su, po njegovom mišljenju, propašću Dubrovačke republike, u velikoj meri iščezli, pa samim tim polako otišli u zaborav.

Dučićev Mediteran se manifestuje i u njegovim pesmama posvećenim prirodi. U tom delu opusa Dučića možemo posmatrati kao epigona antičke pesničke tradicije, budući da je opšte mesto da su stari Heleni imali izuzetno razvijeno osećanje prema prirodi, o čemu nam svedoče i stihovi Alkeja, Sapfe, Alkmana i drugih. Lirsko pesništvo je i tada bilo odraz, kako Miloš Đurić navodi, savremenog života, čije slike i događaji izazivaju u pesniku strasna ili duboka osećanja, pa samim tim i traže načina da budu iskazani u jednoj krajnje umetničkoj formi (Đurić 2003: 158–61).

Karakterišući Dučića kao pesnika prirode, Milan Kašanin kaže da je ona za pesnika predstavljala ne samo muziku i sliku, već i zagonetku, smatrajući da *Jadranski soneti* predstavljaju najbolji pesnički prikaz primorskih pejzaža u srpskoj poeziji (Kašanin 1968: 335–36). Na ovo se može nadovezati i stav Predraga Palavestre, koji navodi da »Dučićeve pesme o prirodi u svom panteizmu nose dah iskonskog i mitskog, tragove prisnog saživljavanja čoveka sa okolnim svetom pojava misli i stvari«, i da je »takvo osećanje prirode svojstveno poglavito ljudima s Mediterana, kod kojih se, kao i kod Dučića, melanholija pretvara u refleksiju, a simbolika i metafora imaju diskurzivnu vrednost« (Palavestra 1986: 265). Tako možemo zaključiti da Dučićev pesnički izraz, predstavlja, u stvari, afilijaciju antičkog, tj. mediteranskog pesničkog duha.¹⁵

Stiče se utisak da je Dučić pažljivo birao mesta za svoja pesnička nadahnuća, Boninovo, Lapad, Ston, Cavtat, Župu dubrovačku, Trsteno, identifikujući sa njima svoja trenutna raspoloženja, ali i univerzalna promišljanja. Kao predložak za ovu našu tvrdnju, uzećemo jednu tipičnu pesmu pod naslovom »Slušanje«, uz napomenu ispod naslova »Iz Dubrovnika«. U prvoj strofi, a što se sugerše i samim naslovom, pesnik polazi od, možemo reći, pasivne pozicije »osluškivanja«, tj. deskripcije. Strofa glasi: Kada padne veće povrh vode plave, / I zasvetle mlečni puti iz daleka, / Tada kao ptica iz svog gnezda meka, / Sve od mahovine i od morske trave / Prhne moja duša. (Dučić 1982: 41)

¹⁵ Ovde moežemo pomenuti i stav Slavka Leovca koji za *Jadranske sonete* kaže da u njima »prolaznost i zaborav, prekrivena melanholijom, nisi bili u oblasti tragičnog osećanja smrti, nego u domenu vedrog osećanja prolaznog života« (Leovac 1985: 138).

Prva strofa na prvi pogled izgleda kao opis, ali, potom, već u sledećoj strofi, na samom početku prvog stiha dolazi do obrta, takoreći, dramskog zapleta, gde se, nakon prethodnog dela kao prologa ili najave, javlja stih »prhne moja duša«, kao sev munje, u smislu: poleti, rodi, probudi se moja duša.

A ta njegova duša, kao što se vidi iz prvog stiha i cele druge strofe, nije samo sentimentalni uzdah na opis iz prethodne strofe, nego je sve ono što navodi pesnik u sledećim stihovima, a to je: I želje što dave, / I biju, i more, još od pamtiveka / Nju izmame tako u tuzi bez leka... / Dok ponoćne zvezde šume iznad glave. (Dučić 1982: 41)

Nakon ovog uzleta duše i intonacije tugom »od pamtiveka« kao nekim Weltschmerzom, u trećoj strofi slede stihovi u kojima se duša upoređuje sa crnim noćnim galebom i u nastavku pesme Dučić kaže: Ko svileni crni noćni galeb, tako / Moja duša pada na talas, polako, / I zaspi u svojim suzama, ko dete. (Dučić 1982: 41)

U ovoj strofi pesnik ovaj silazni put duše prikazuje kao neočekivani prelaz od tuge bez leka u spokoj dečjeg sna, kao obnove i rađanja, da bi se u četvrtoj, završnoj strofi nastavila antiteza tuge i radosti koja ispunjava ljudsku dušu: A kad je probudi srebrnasta zora, / U njoj vas dan šumi noćna pesma mora, / Puna jedne bolne neutešne sete. (Dučić 1982: 41)

Ovaj stih možemo posmatrati kao sklad i prožimanje za antičku metafiziku¹⁶ antitetičkog para čoveka kao mikrokosmosa i sveta kao makrokosmosa, čiji je rezultat iskazan završnim stihom koji upućuje na igru radosti i tuge, a hoće da kaže da je ta pesma mora »puna jedne bolne neutešne sete«.

U završnom stihu, dakle, ponavlja se rezonanca između noćne pesme mora kao šuma vanjskog sveta i neutešne sete u duši kao mikrokosmosa, koja je na početku nagoveštena rezonancom mlečnog puta, izdaleka kao kosmosa i pokreta čovekove duše kao mikrokosmosa: »i prhne moja duša«.

U pomenutoj pesmi varirana je igra mikro i makrokosmosa, tj. smenjivanja radosti i sete (tuge). Može se reći da je Dučićeva težnja ka formi i simbolizmu na tragu antičke igre rezonance između mikro i makrokosmosa i Heraklitovskih *coincidentio oppositorum* – podudarnosti suprotnosti.¹⁷ U pomenutoj pesmi »Slušanje« opozitni simboli su dete kao život i radost, spokojan san u drugoj strofi i tuga bez leka i neutešna, bolna

¹⁶ Sam Dučić u jednom od svojih eseja kaže za liriku da je ona najviši stepen metafizike, tj. da je pesnik filozof koji ide do krajnje granice transcendentnog i opšteg. O lirskoj metafizici Dučićevog mediteranskog doživljaja sveta, piše u svom radu pod naslovom *Mediteranski motivi u poeziji Jovana Dučića* i Slađana Jaćimović, koja navodi da »kao što je uobičajeno za simbolističke pesničke postupke, more, sunce nisu samo elementi lirskog pejzaža, nezaobilazan dekor u deskripciji Mediterana, već gotovo po pravilu imaju simboličku nosivost i dubinu, prevode se iz čulne dimenzije u znakove metafizičkog potencijala« (Jaćimović 2009: 365).

¹⁷ Kao primer za ovu našu tvrdnju navodimo sledeći Heraklitov fragment: Spojevi (suprotnih pojmova): **celo i necelo (deo?); konvergentno i divergentno, skladno i neskladno** (i tako dalje). **Od svakog para (para suprotnih pojmova moguće je načiniti takav) jedan (spoj), i od toga jednog (jedinog principa) sve (se stvari sastojе)** (Heraklit, frg. 25).

seta (treća strofa). Ovde možemo govoriti o tzv. akroamatičkoj dimenziji Dučićeve poezije, dimenzije koja je veoma prisutna u poznijoj filozofskoj hermeneutici.¹⁸

Polazeći od Skerličeve interpretativne teze¹⁹ da je po svojim najboljim dometima Dučićeva poezija primenjena metafizika, tj. da je reč o poeziji metafizičkog osećanja, smatramo da bi se ova teza mogla nadograditi i proširiti na način da se istraži u kojoj meri se ova metafizičnost Dučićevog poetskog izraza odslikava upravo u njegovom metafizičkom stihu, odnosno da li se njegova poetika stiha usmerava ka artikulaciji metafizičkog poetskog doživljaja? Može se reći da Dučićeva primenjena metafizika teži punini pesničkog metafizičkog doživljaja, koji objedinjuje ideju, maštu, uobrazilju, u nameri da zahvati celovito duševno raspoloženje tj. celovitu čovekovu duševnost (logos-mythos-ethos).

Metafizički stih, odnosno metafizičko pesništvo, kao i sama metafizika se kreće na »ničijoj zemlji« između religije i nauke. Na tom mestu, dakle, na ničijoj zemlji, susreću se i prožimaju pesništvo i metafizika (filozofija). To je mesto gde se postavljaju najviša ljudska i kosmička pitanja. Pitanja odnosa mikro i makrokosmosa, svakodnevnog i nesvakodnevnog života, prolaznosti i večnosti. Od početka, to je hod evropske metafizike i evropskog pesništva, koji je začat na Mediteranu, u drevnoj Heladi. Ernst Robert Kurcijus, u svom značajnom delu *Evropska književnost i latinski srednji vek*, ovaj susret i borbu poezije i metafizike označava kao alegorezu Homera, tj. kao borbu Platona i Homera, filozofije i poezije za primat u grčkoj kulturi (Kurcijus, 1996: 126). Po mišljenju ovog autora, viševjekovno rvanje filozofije i poezije završava se njihovim pomirenjem na samom početku nove ere. Očigledno je, da je, metafizički stih rođen iz navedenog antitetičkog prožimanja. Prema tome, nema nikakve sumnje da ovaj stih karakteriše simbioza logos-a i mythos-a, aisthesis-a i erosa. Rezultat ovog simbiotskog prožimanja cenimo u višku doživljaja i smisla, koji izostaju u razdvojenosti filozofije i pesništva. U hermeneutičkom, razumevajućem odnosu čoveka, tj. njegovoj razumevajućoj rezonanci sa svetom i životom, filozofija i poezija se suprotstavljaju i prepliću produkujući višak doživljaja i smisla. Upravo tom pesničkom i metafizičkom pravoreku kao rezonanci, istovremeno sa ovostranošću (imanencijom) i onostranošću (transcendencijom), Jovan Dučić neprekidno stremi u svojoj poeziji. To prepoznamo, posebno, u njegovim mediteranskim sonetima.

¹⁸ Ako još detaljnije razmotrimo pesmu slušanja, onda proističe jasan zaključak da kod Dučića nije reč o pukoj deskripciji i gledanju kao opisu, nego kao slušanju, kao udubljanju u stvar što izriče grčki glagol ἀκροαομαι – »slušati«; »poslušati«, »pokoravati se«, čiji oblik ἀκροᾶσθαι, Nemci prevode kao »hören lassen«, a mi bismo ga mogli prevesti na srpski jezik kao »pusti da se čuje«, »oslušivati biće«, odnosno *physis*. (v. Riedel, 1990: 8–9)

¹⁹ J. Skerlić, 2006: *Istorija nove srpske književnosti*, Beograd: Zavod za udžbenike.

Kada su u pitanju simbolika i forma,²⁰ Dučić očigledno traži one forme i simbole kao što smo pokazali u analizi pesme, koji, ako se pesnički artikulišu u čitaocu izazivaju iste ili slične doživljaje koje ima sam pesnik kad piše pesme. Kod njega se jasno vidi prisutnost konvencionalnosti simbola, čije se postojanje temelji na asocijativnim vezama, gde jedan predmet sugerise nešto univerzalno, a u svrhu izražavanja našeg unutrašnjeg života, ne u smislu ekspresije, već same slike koju stvara određeni simbol.²¹ Ovdje možemo pomenuti Diltaja koji nam u svojoj knjizi *Izgradnja istorijskog sveta* u duhovnim naukama, daje svoju percepciju kako lirski pesnik izražava svoj doživljaj: »on polazi od jedne situacije, pa prikazuje ljude i stvari u životnom odnosu prema nekom idealnom Ja, u kome su njegova vlastita egzistencija i u okviru nje, tok njegovog doživljaja u mašti dobili veći intenzitet; taj životni odnos određuje ono što pravi liričar vidi i izražava o ljudima, o stvarima i o sebi samom« (Diltaj 1980: 196–97).

Slična slika mora pojavljuje se i u Dučićevoj pesmi »Pored vode« (Sa Boninova), gde imamo simboliku mora i već pomenutu antičku metafiziku antitetičkog para čoveka kao mikrokosmosa i sveta kao makrokosmosa: Put mesečev srebrni niz more se vidi, / Leži beskonačan vrh zaspalih vala. / Mir. Zadnji je talas došao do hridi, / zapljusnuo setno i umro kraj žala. / Noć miriše tužno čempresovom smolom. / Nebo pepeljasto. I kopno i voda, / Ko da noćas dišu nekim čudnim bolom, /Tiha tuga veje sa dalekog svoda... (Dučić 1982: 37).

Kao i u prethodnoj pesmi, u prvoj strofi nailazimo na blagi privid deskripcije, opis mora i najavu noći, sve je mirno i prožeto tugom i bolom. Mir. Potom sledi sledeća strofa, u vidu nagle promene u raspoloženju, jednog hiperboličkog preokreta, specifičnog za Dučićevu poeziju, gde se mali, jednostavni prizori pretvaraju u duboke i životne misli. Dučić i u ovoj, kao i u prethodno analiziranoj pesmi, najavljuje buđenje duše i njeno »vaskrsnuće« u vidu jednog laganog emocionalno obojenog krešenca: A sto srca noćas kucaju u meni, / I celo mi biće budi se i diže / Časom nekoj zvezdi, a čas kakvoj ženi. / Sve kipi u meni, ko plima kad stiže: /Kao sad postah! Dokle zvezde brode / jedne bezimene noći, pored vode. (Dučić 1982: 37)

I na kraju, uvek iznova proučavana, Dučićeva lirika predstavlja i dalje veliki izazov za književnoistorijska razmatranja. Raznorodna po svojoj formi i sadržini, ona je bila odraz evolucije srpskog modernog pesništva i njegovog evropskog obrasca.

²⁰ Košutić 1967: 25–36; Leovac 1963: 2–27, 1985: 85–86. Razvoj Dučićevog pesničkog puta jasno prati i Dučićevo pesničko sazrevanje kao posledica njegovog životnog i literarnog iskustva. Stoga, razlikujemo dva osnovna pravca njegovog pesništva: jedan uključuje period od 1900–1910. godine, čiju fazu možemo definisati kao desriptivnu. To su ciklusi pesama pod nazivom: *Senke po vodi, Duša i noć, Jadranski soneti, Dubrovačke poeme i Moja otadžbina*. Potom, u periodu od 1910–1930. godine sledi Dučićeva druga uzlazna faza, sa ciklusom pesama pod nazivom: *Jutarnje pesme, Sunčane pesme, Večernje pesme i Pesme o ljubavi i smrti*. Ove pesme dobijaju jedan novi tematski oblik sadržan u snažnoj ekspresiji, sada više ne vanjskog, već isključivo unutrašnjeg sveta, gde celokupan pesnikov poetski izraz dobija jednu novu, uslovno rečeno, opštu, univerzalnu dimenziju života. (Dučić, 1982: 335) Kada su u pitanju pesnikovi literarni uzori, Dučićeva lirika je prošla kroz tri razvojne faze: prva je bila vojislavovska, koja je trajala do Dučićevog odlaska u Ženevu 1899. godine, druga je bila parnasosimbolistička, kojoj je bio privržen do Prvog svetskog rata, i treća, postsimbolistička, od Prvog svetskog rata pa nadalje. (v. Deretić 2007: 946)

²¹ Lešić 2008: 42–47.

Književnoistorijska razmatranja Dučićeve lirike su velikim delom bila kontroverzna, kako u pogledu njegove inventivnosti, tako i u pogledu njegovog celokupnog pesničkog angažmana.

Analizom najvažnijih specifičnosti Dučićevog metafizičkog i narativnog pesništva, želeli smo da ukažemo na neophodnost dubokog poniranja u sve pore pesnikovog duhovnog razvoja i literarnog angažmana koji, pre svega, proizlazi iz jasno definisanog kulturnoistorijskog ambijenta Dučićevog vremena i prostora u kojem je živeo i delovao. Naše je mišljenje da bi Bahtinov pojam hronotopa mogao predstavljati izuzetno strukturalno-teorijsko polazište za pravilno razumevanje osomotičkog prožimanja vremena i prostora u Dučićevom, pre svega, metafizičkom stihu.²² S druge strane, temeljnim i sveobuhvatnim uvidom u specifičnosti dubrovačkog pejzažnog i običajnog ambijenta, možemo doći do zaključka da taj ambijent ne bi trebalo posmatrati samo kao izvorište Dučićeve pesničke inspiracije, već i kao odraz, odnosno refleksiju Dučićevog doživljaja Mediterana, koji svoj poseban intenzitet ima upravo u Dubrovniku kao Dučićevom duhovnom zavičaju.

IZVORI I LITERATURA

- Josip BERSA, 2002: *Dubrovačke slike i prilike*. Dubrovnik: Matica hrvatska.
- Zlata BOJOVIĆ, 2014: *Istorija dubrovačke književnosti*. Beograd: Srpska književna zadruka.
- , 2010: *Stari Dubrovnik u srpskoj književnosti*. Beograd: Službeni glasnik.
- Fernan BRODEL, 1995: *Mediteran: Prostor i istorija*. Prev. S. Jakovljević. Beograd: Centar za geopoetiku.
- , 2007: *Sredozemlje u starom veku*. Prev. D. Janić. Beograd: Akademska knjiga.
- Jovan DERETIĆ, 2007: *Istorija srpske književnosti*. Beograd: Sezam Book.
- Vilhelm, DILTAJ, 1980: *Izgradnja istorijskog sveta u duhovnim naukama*. Prev. D. Guteša. Beograd: BIGZ.
- Jovan DUČIĆ, 1982: *Pesme*. Beograd: Slovo ljubve.
- -, 1999: *Gradovi i himere*. Beograd: Dereta.
- Miloš ĐURIĆ, 2003: *Istorija helenske književnosti*. Beograd: Dereta.
- Dunja FALIŠEVAC, 2013: *Slike starog Dubrovnik*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Jovan HRISTIĆ, 2005: *Izabrani eseji*. Beograd: Srpski Pen centar.
- Slađana JAČIMOVIĆ, 2009: Mediteranski motivi u poeziji Jovana Dučića. *Poezija i poetika Jovana Dučića: zbornik radova*. Ur. J. Delić. Beograd-Trebinje. 365–87.
- Aleksandar JERKOV, 2013: Smisao Mediterana. *Aqua Alta. Međunarodni zbornik radova: Mediteranski pejzaži u modernoj srpskoj i italijanskoj književnosti*. Ur. S.

²² Savremena imagološka istraživanja u okviru komparativne književnosti mogu velikim delom osvetliti problematiku izučavanja specifičnosti, kao i međusobnog prožimanja različitih književnih i kulturoloških obrazaca toposa Mediterana unutar određenog umetničkog dela. Jedan od načina interpretacije pomenutog toposa, predstavlja izučavanje mediteranskog hronotopa, što »podrazumeva proučavanje mediteranske transistorijske matrice – prošlost, sadašnjost i budućnost – putem koje se može istraživati moguća metafizička i primordijalna ontološka egzistencija pojma Mediterana« (Kulakova 2005: 41).

- Šeatović Dimitrijević, M. R. Leto i P. Lazarević di Đakomo. Beograd: Institut za književnost i umetnost, 29–40.
- Milan KAŠANIN, 1968: *Sudbine i ljudi*. Beograd: Prosveta.
- Zoran KONSTANTINović, 2006: *Literarno delo i nacionalni mentalitet*, Beograd: Narodna knjiga Alfa.
- Vladeta KOŠUTIĆ, 1967: *Parnasovci i simbolisti kod Srba*. Beograd: Naučno delo.
- Katica KULAČKOVA, 2005: The Mediterranean »Chronotopos« and its »Differentia Specifica«. *Representations of the Other/s in the Mediterranean World and Their Impact on the Region*. Co-ed. N. Kuran-Burçoglu & S. Gilson-Miller. Istanbul: The Issis Press.
- Ernst Robert KURCIJUS, 1996: *Evropska književnost i latinski srednji vek*. Prev. J. Babić. Beograd: SKZ.
- Slavko LEOVAC, 1963: *Helenska tradicija i srpska književnost XX veka*. Sarajevo: Veselin Masleša.
- , 1985: *Jovan Dučić, književno delo*. Sarajevo: Svjetlost.
- Zdenko LEŠIĆ, 2008: *Teorija književnosti*. Beograd: Službeni glasnik.
- Miroslav MARKOVIĆ 1983: *Filozofija Heraklita Mračnog*. Beograd: Nolit.
- Antun Gustav MATOŠ, 1977: *Izabrana djela*. Zagreb: Školska knjiga.
- Predrag MATVEJEVIĆ, 2007: *Mediterranski brevijar*. Zagreb: V.B.Z.
- Šarl MONTESKJE, 2011: *O duhu zakona*. Prev. A. Mimica. Beograd: Zavod za udžbenike.
- Jelena NOVAKOVIĆ, 2014: *Intertekstualna istraživanja II*. Sremski Karlovci-Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
- Predrag PALAVESTRA, 1986: *Istorija moderne srpske književnosti*. Beograd: Srpska književna zadruga.
- Manfred RIEDEL, 1990: *Hören auf die Sprache: Die akroamatische Dimension der Hermeneutik*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Jovan SKERLIĆ, 2006: *Istorija nove srpske književnosti*. Beograd: Zavod za udžbenike.
- Rebeka VEST, 2008: *Crno jagnje i sivi soko: putovanje kroz Jugoslaviju*. Prev. A. Selić. Beograd: Mono i Manjana.

POVZETEK

V razpravi nas zanimata Dučićeva izkušnja in razumevanje mediteranskega sveta (t. i. mediteranski duh), s katerim je neločljivo povezan in ki je vir njegovega poetičnega navdiha. Posebno pozornost posvečamo *Jadranskim sonetom* in *Dubrovničkim pesmim*, kjer analiziramo tematsko raznolikost med tema dvema ciklusoma pesmi. Dučićevi *Jadranski soneti* predstavljajo metaforizacijo njegovega občutenja narave, medtem ko *Dubrovniške pesmi*, najuspešnejši Dučićev poetični cikel, dajejo živo podobo običajev in vsakodnevnega življenja v baročnem Dubrovniku. Skozi ta dva cikla pesmi preučujemo odnos Dučića do mediteranske regije, predvsem do Dubrovnika z zaledjem.